मार्कण्डेयपुराणम्

वेदव्यासः

106

अथ षडधिकशततमोऽध्यायः

भानुस्तववर्णनम्

क्रौष्टुकिरुवाच

भगवन्कथितः सम्यग्भानोः सन्ततिसम्भवः ।

माहात्म्यमादिदेवस्य स्वरूपं चातिविस्तरात् ।।१

भूयोऽपि भास्वतः सम्यङ्माहात्म्यं मुनिसत्तम ।

श्रोतुमिच्छाम्यहं तन्मे प्रसन्नो वक्तुमर्हसि ।।२

मार्कण्डेय उवाच

श्रूयतामादिदेवस्य माहात्म्यं कथयामि ते ।

विवस्वतो यच्चकार पूर्वमाराधितो जनैः ।।३

दमस्य पुत्रो विख्यातो राजाभूद्राज्यवर्धनः ।

स सम्यक्पालनं चक्रे पृथिव्या पृथिवीपतिः ।।४

धर्मतः पाल्यमानं तु तेन राष्ट्रं महात्मना ।

ववृधेऽनुदिनं विप्र जनेन च धनेन च ।।५

हृष्टपुष्टमतीवासीत्तस्मिन्राजन्यशेषतः ।
निर्भयः सकलश्चोर्व्यां पौरजानपदो जनः ।।६
नोपसर्गो न च व्याधिर्न च व्यालोद्भवं भयम् ।
न चावृष्टिभयं तत्र दमपुत्रे महीपतौ ।।७
स ईजे च महायज्ञैर्ददौ दानानि चार्थिनाम् ।
सुधर्मस्याविरोधेन बुभुजे विषयानपि ।।८
तस्यैवं कुर्वतो राज्यं सम्यक्पालयतः प्रजाः ।
सप्त वर्षसहस्राणि जग्मुरेकमहर्यथा ।।९
विदूरथस्य तनया दाक्षिणात्यस्य भूभृतः ।
तस्य पत्नी बभूवाथ मानिनी नाम मानिनी ।।106.१०
कदाचित्तस्य सा सुभ्रुः शिरसोऽभ्यञ्जनादृता ।
पश्यतो राजलोकस्य मुमोचाश्रूणि मानिनी ।।११
तदश्रुबिन्दवो गात्रे यदा तस्य महीपतेः ।
तदा वीक्षयाश्रुवदनां तामपृच्छत मानिनीम् ।।१२
निःशब्दमश्रुमोक्षेण रुदन्तीं तां विलोक्य वै ।
किमेतदिति पप्रच्छ मानिनीं राज्यवर्धनः ।।१३
पृष्टा सा तु ततस्तेन भर्त्रा प्राह मनस्विनी ।

न किञ्चिदिति तां भूयः पप्रच्छ स महीपतिः ।।१४

बहुशः पृच्छतस्तस्य भूभृतः सा सुमध्यमा ।

(न किञ्चिदिति होवाच सा भूयो राज्यवर्धनम् ।।

किमेतदिति पप्रच्छ मानिनीं पार्थिवः पुनः ।

बहुशः प्रेरिता तेन सा भर्त्रा तत्र भामिनी ।।)

दर्शयामास पलितं केशभारान्तरोद्भवम् ।।१५

एतत्पश्येति भूपाल किमन्यन्मन्युकारणम् ।

ममातिमन्दभाग्याया जहासाथ नृपस्ततः ।।१६

स विहस्याह तां पत्नीं शृण्वतां सर्वभूभृताम् ।

पौराणां च महीपाला ये तत्रासन्समावृताः ।।१७

शोकेनालं विशालाक्षि रोदितव्यं न ते शुभे ।

जन्मर्द्धिपरिणामाद्या विकाराः सर्वजन्तुषु ।।१८

अधीताः सकला वेदा इष्टा यज्ञाः सहस्रशः ।

दत्तं द्विजानां पुत्राश्च समुत्पन्ना वरानने ।।१९

भुक्ता भोगास्त्वया सार्द्धं ये मर्त्यैरतिदुर्लभाः ।

सभ्यञ्च पालिता पृथ्वी शौर्यं युद्धेष्वनुष्ठितम् ।। 106.२०

मित्रैः सहेष्टैर्हसितं विहृतं च वनान्तरे ।

किमन्यत्र कृतं भद्रे पलितेभ्यो बिभेषि यत् ।।२१

भवन्तु केशाः पलिता वलयः सन्तु मे शुभे ।

शैथिल्यमेतु मे कायः कृतकृत्योऽस्मि मानिनि ।।२२

मूर्ध्नि यद्दर्शितं भद्रे भवत्या पलितं मम ।

चिकित्सामेव तस्याहं करोमि वनसंश्रयात् ।।२३

बाल्ये बालक्रियापूर्वं तद्वत्कौमारके च या ।

यौवने चापि या योग्या वार्द्धके वनसंश्रया ।।२४

एवं मत्पूर्वजैर्भद्रे कृतं त्वत्पूर्वजैश्च यत् ।

अतो न तेऽश्रुपातस्य किञ्चित्पश्यामि कारणम् ।।२५

अलं ते मन्युना भद्रे नन्वभ्युदयकारि मे ।

दर्शनं पलितस्यास्य मा रोदीर्निष्प्रयोजनम् ।।२६

मार्कण्डेय उवाच

ततः प्रणम्य तं भूपाः पौराश्चैव समीपगाः ।

साम्ना प्रोचुर्महीपाला महर्षे राज्यवर्धनम् ।।२७

न रोदितव्यमनया तव पत्न्या नराधिप ।

रोदितव्यमिहास्माभिरथवा सर्वजन्तुभिः ।।२८

त्वं ब्रवीषि यथा नाथ वनवासाश्रितं वचः ।

पतन्ति तेन नः प्राणा लालितानां त्वया नृप ।।२९

सर्वे यास्यामहे भूप यदि याति भवान्वनम् ।

ततोऽशेषक्रियाहानिः सर्वपृथ्वीनिवासिनाम् ।।106.३०

भविष्यति न सन्देहस्त्वयि नाथ वनाश्रमे ।

सा च धर्मोपघाताय यदि तत्प्रविमुच्यताम् ।।३१

सप्त वर्षसहस्राणि त्वयेयं पालिता मही ।

तत्समुत्थं महापुण्यमालोकय नराधिप ।।३२

वने वसन्महाराज त्वं करिष्यसि यत्तपः ।

तन्महीपालनस्यास्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।।३३

राजोवाच

सप्त वर्षसहस्राणि मयेयं पालिता मही ।

इदानीं वनवासस्य मम कालोऽयमागतः ।।३४

ममापत्यानि जातानि दृष्ट्वा मेऽपत्यसन्ततीः ।

स्वल्पैरेवमहोभिर्मे ह्यन्तको न सहिष्यति ।३५

यदेतत्पलितं मूर्ध्नि तद्विजानीत नागराः ।

दूतभूतमनार्यस्य मृत्योरत्युग्रकर्मणः ।।३६

सोऽहं राज्ये सुतं कृत्वा भोगांस्त्यक्त्वा वनाश्रयः ।

तपस्तप्स्ये समायान्ति न यावद्यमसैनिकाः ।।३७

मार्कण्डेय उवाच

ततो यियासुः स वनं दैवज्ञानवनीपतिः ।

पुत्रराज्याऽभिषेकाय दिनलग्नान्यपृच्छत ।।३८

श्रुत्वा च ते तु नृपतेर्वचो व्याकुलचेतसः ।

दिनं लग्नं च होराश्च न विदुः शास्त्रदृष्टयः ।।३९

ऊचुश्च तं महीपालं दैवज्ञा बाष्पगद्गदम् ।

ज्ञानानि नः प्रणष्टानि श्रुत्वैतत्ते वचो नृप ।। 106.४०

ततोऽन्यनगरेभ्यश्च भृत्यै राष्ट्रेभ्य एव च ।

ततस्तस्माच्च नगरात्प्राचुर्येणाभ्युपागमन् ।।४१

समुत्पत्य महीपालं तं यियासुं मुने वनम् ।

प्रकम्पिशिरसो भूत्वा प्रोचुर्ब्राह्मणसत्तमाः ।।४२

प्रसीद पाहि नो राजन्पालिताः स्म यथा पुरा ।

सीदिष्यत्यखिलो लोकस्त्वयि भूप वनाश्रये ।।४३

त्वं कुरुष्व तथा राजन्यथा नो सीदते जगत् ।

यावज्जीवामहे वीर स्वल्पकालमिमे वयम् ।।

नेच्छामश्च भवच्छून्यं द्रष्टुं सिंहासनं विभो ।।४४

मार्कण्डेय उवाच

इत्येवं तैस्तथान्यैश्च द्विजैः पौरपुरःसरैः ।

भूपैर्भृत्यैरमात्यैश्च राजा प्रोक्तः पुनः पुनः ।।४५

वनवासविनिर्बन्धं नोपसंहरते यदा ।

क्षमिष्यत्यन्तको नेति ददौ स च तदोत्तरम् ।।४६

ततोऽमात्याश्च भूपाश्च पौरवृद्धास्तथा द्विजाः ।

समेत्य मन्त्रयामासुः किमत्र क्रियतामिति ।।४७

तेषां मन्त्रयतां विप्र निश्चयोऽयमजायत ।

अनुरागवतां तत्र महीपालेऽतिधार्मिके ।।४८

सम्यग्ध्यानपरा भूत्वा प्रार्थयामः समाहिताः ।

तपसाराध्य भास्वन्तमायुरस्य महीपतेः ।।४९

तत्रैकनिश्चयाः कार्ये केचिद्गेहे च भास्करम् ।

सम्यगर्घोपचाराद्यैरुपहारैरपूजयन् ।। 106.५०

अपरे मौनिनो भूत्वा ऋग्जापेन तथापरे ।

यजुषामथ साम्नां च तोषयाञ्चक्रिरे रविम् ।।५१

अपरे च निराहारा नदीपुलिनशायिनः ।

तपांसि चक्रुरिच्छंतो भास्कराराधनं द्विजाः ।।५२

अग्निहोत्रपराश्चान्ये रविसूक्तान्यहर्निशम् ।

जेपुस्तत्रापरे तस्थुर्भास्करे न्यस्तदृष्टयः ।।५३

इत्येवमतिनिर्बन्धं भास्कराराधनं प्रति ।

बहुप्रकारं चक्रुस्ते तं तं विधिमुपाश्रिताः ।।५४

तथा तु यततां तेषां भास्कराराधनं प्रति ।

सुदामा नाम गन्धर्व उपगम्येदमब्रवीत् ।।५५

यद्याराधनमिष्टं वो भास्करस्य द्विजातयः ।

तदेतत्क्रियतां येन भानुः प्रीतिमुपैष्यति ।।५६

तस्माद्गुरुविशालाख्यं वनं सिद्धनिषेवितम् ।

कामरूपे महाशैले गम्यतां तत्र वै लघु ।।५७

तस्मिन्नाराधनं भानोः क्रियतां सुसमाहितैः ।

सिद्धक्षेत्रं हितं तत्र सर्वकामानवाप्स्यथ ।।५८

मार्कण्डेय उवाच

इति ते तद्वचः श्रुत्वा गत्वा तत्काननं द्विजाः ।

ददृशुर्भास्वतस्तत्र पुण्यमायतनं शुभम् ।।५९

तत्र ते नियताहारा वर्णा विप्रादयो द्विज ।

धूपपुष्पोपहाराद्या पूजां चक्रुरतन्द्रिताः ।।106.६०

पुष्पानुलेपनाद्यैश्च धूपगन्धादिकैस्तथा ।

जपहोमान्नदानाद्यं पूजनं ते समाहिताः ।।

कुर्वन्तस्तुष्टुवुर्ब्रह्मन्विवस्वन्तं द्विजातयः ।।६१

ब्राह्मणा ऊचुः

देवदानवयक्षाणां ग्रहाणां ज्योतिषामपि ।

तेजसाभ्यधिकं देवं व्रजाम शरणं रविम् ।।६२

दिवि स्थितं च देवेशं द्योतयन्तं समन्ततः ।

वसुधामन्तरिक्षं च व्याप्नुवन्तं मरीचिभिः ।।६३

आदित्यं भास्करं भानुं सवितारं दिवाकरम् ।

पूषाणमर्यमाणं च स्वर्भानुं दीप्तदीधितिम् ।।६४

चतुर्युगान्तकालाग्निदुष्प्रेक्षयं प्रलयान्तगम् ।

योगीश्वरमनन्तं च रक्तं पीतं सितासितम् ।।६५

ऋषीणामग्निहोत्रेषु यज्ञदेवेष्ववस्थितम् ।

व्रजाम शरणं देवं तेजोराशिं तमच्युतम् ।।

अक्षरं परमं गुह्यं मोक्षद्वारमनुत्तमम् ।।६६

छन्दोभिरश्वरूपैश्च सकृद्युक्तैर्विहङ्गमम् ।

उदयास्तमने युक्तं सदा मेरोः प्रदक्षिणे ।।६७

अनृतं च ऋतं चैव पुण्यतीर्थं पृथग्विधम् ।
विश्वस्थितिचिन्त्यं च प्रपन्नाः स्म प्रभाकरम् ।।६८
यो ब्रह्मा यो महादेवो यो विष्णुर्यः प्रजापतिः ।
वायुराकाशमापश्च पृथिवीगिरिसागराः ।।६९
ग्रहनक्षत्रचन्द्राद्या वानस्पत्यं द्रुमौषधम् ।
व्यक्ताव्यक्तेषु भूतेषु धर्माधर्मप्रवर्त्तकः ।। 106.७०
ब्राह्मी माहेश्वरी चैव वैष्णवी चैव ते तनुः ।
त्रिधा यस्य स्वरूपं तु भानोर्भास्वान्प्रसीदतु ।।७१
यस्य सर्वमयस्येदमङ्गभूतं जगत्प्रभोः ।
स नः प्रसीदतां भास्वाञ्जगतां यश्च जीवनम् ।।७२
यस्यैकमक्षरं रूपं प्रभामण्डलदुर्दृशम् ।
द्वितीयमैन्दवं सौम्यं स नो भास्वान्प्रसीदतु ।।७३
ताभ्यां च तस्य रूपाभ्यामिदं विश्वं विनिर्मितम् ।
अग्नीषोममयं भास्वान्स नो देवः प्रसीदतु ।।७४
मार्कण्डेय उवाच
इत्थं स्तुत्या तदा भक्त्या सम्यक्पूजाविधानतः ।
तुतोष भगवान्भास्वांस्त्रिभिर्मासैर्द्विजोत्तम ।।७५

ततः स मण्डलादुद्यन्निजबिम्बसमप्रभः ।

अवतीर्य ददौ तेभ्यो दुर्दृशो दर्शनं रविः ।।७६

ततस्ते स्पष्टरूपं तं सवितारमजं जनाः ।

पुलकोत्कम्पिनो विप्रा भक्तिनम्राः प्रणेमिरे ।।७७

नमो नमस्तेऽस्तु सहस्ररश्मे सर्वस्य हेतुस्त्वमशेषकेतुः ।

पाता त्वमीड्योऽखिलयज्ञधामध्येयस्तथा योगविदां प्रसीद ।।

७८

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भानुस्तवो नाम षडधिकशततमोऽध्यायः

।१०६ ।

107

अथ सप्ताधिकशततमोऽध्यायः

भानोर्माहात्म्यवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

ततः प्रसन्नो भगवान्भानुराहाखिलाञ्जनान् ।

व्रियतां यदभिप्रेतं मत्तः प्राप्तुं द्विजादयः ।।१

मार्कण्डेय उवाच

ततस्ते प्रणिपत्योचुर्विप्रक्षत्रादयो जनाः ।

ससाध्वसमशीतांशुमवलोक्य पुरः स्थितम् ।।२

प्रजा ऊचुः

भगवन्यदि नो भक्त्या प्रसन्नस्तिमिरापह ।।३

दश वर्षसहस्राणि ततो नो जीवतां नृपः ।

निरामयो जितारातिः सुकोशः स्थिरयौवनः ।।४

मार्कण्डेय उवाच

तथेत्युक्त्वा जनान्भास्वानदृश्योऽभून्महामुने ।

तेऽपि लब्धवरा हृष्टाः समाजग्मुर्जनेश्वरम् ।।५

यथा वृत्तं च ते तस्मै नरेन्द्राय न्यवेदयन् ।

वरं लब्ध्वा सहस्रांशो सकाशादखिलं द्विज ।।६

तच्छ्रुत्वा जहृषे तस्य सा पत्नी मानिनी द्विज ।

(प्रहर्षं परमं याता हर्षोद्गततनूरुहा) ।।

स च राजा चिरं दध्यौ नाह किञ्चिच्च तं जनम् ।।७

ततः सा मानिनी भूपं हर्षापूरितमानसा ।

दिष्ट्याऽऽयुषा महीपाल वर्द्धस्वेत्याह तं पतिम् ।।८

तथा तया मुदा भर्ता मानिन्याथ सभाजितः ।

नाहं किञ्चिन्महीपालश्चिन्ताजडमनाद्विज ।।९

सा पुनः प्राह भर्त्तारं चिन्तयानमधोमुखम् ।
कस्मान्न हर्षमभ्येषि परमाभ्युदये नृप ।। 107.१०
दशवर्षसहस्राणि नीरुजः स्थिरयौवनः ।
भावी त्वमद्यप्रभृति किं तथापि न हृष्यसे ।।११
किन्तु तत्कारणं ब्रूहि यच्चिन्ताकृष्टमानसः ।
परमाभ्युदयेऽपि त्वं सम्प्राप्ते पृथिवीपते ।।१२
राजोवाच
कथमभ्युदयो भद्रे किं सभाजयसे च माम् ।
प्राप्तो दुःखसहस्राणां किं सभाजनमिष्यते ।।१३
दशवर्षसहस्राणि जीविष्याम्यहमेककः ।
न त्वं तव विपत्तौ मे किन्न दुःखं भविष्यति ।।१४
पुत्रान्पौत्रान्प्रपौत्रांश्च तथान्यानिष्टबान्धवान् ।
पश्यतो मे मृतान्दुःखं किमल्पं हि भविष्यति ।।१५
भृत्येषु चातिभक्तेषु मित्रवर्गे तथा मृते ।
भद्रे दुःखमपारं मे भविष्यति तु सन्ततम् ।।१६
यैर्मदर्थं तपस्तप्तं कृशैर्धमनिसन्ततैः ।
ते मरिष्यन्त्यहं भोगी जीविष्यामीति धिक्करम् ।।१७

सेयमापद्दुरारोहे प्राप्ता नाभ्युदयो मम ।

कथं वा मन्यसे न त्वं यत्सभाजयसेऽद्य माम् ।।१८

मानिन्युवाच

महाराज यथात्थ त्वं तथैतन्नात्र संशयः ।

मया पौरैश्च दोषोऽयं प्रीत्या नालोकितस्तव ।।१९

एवं गतेऽत्र किं कार्यं नरनाथ विचिन्त्यताम् ।

नान्यथा भावि यत्प्राह प्रसन्नौ भगवान्रविः ।। 107.२०

राजोवाच

उपकारः कृतः पौरैः प्रीत्या भृत्यैश्च यो मम ।

कथं भोक्षयाम्यहं भोगान्गत्वा तेषामनिष्कृतिम् ।।२१

सोऽहमद्यप्रभृत्यद्रिं गत्वा नियतमानसः ।

(पौरलोकहितार्थं च तोषयिष्यामि भास्करम् ।।

यथा पौरा मम कृते बान्धवाश्च समन्ततः ।

आराधनाय देवेशं तथाहमपि साम्प्रतम्) ।।

तपस्तप्स्ये निराहारो भानोराराधनोद्यतः ।।२२

दशवर्षसहस्राणि यथाहं स्थिरयौवनः ।

तस्य प्रसादाद्देवस्य जीविष्यामि निरामयः ।।२३

तथा यदि प्रजाः सर्वा भृत्यास्त्वं च सुताश्च मे ।
पुत्रा पौत्रा प्रपौत्राश्च सुहृदश्च वरानने ।।२४
जीवन्त्येतं प्रसादं च करोति भगवान्रविः ।
ततोऽहं भविता राज्ये भोक्षये भोगांस्तथा मुदा ।।२५
न चेदेवं करोत्यर्कस्तदाद्रौ तत्र मानिनि ।
तपस्तप्स्ये निराहारो यावज्जीवितसंक्षयः ।।२६
मार्कण्डेय उवाच
इत्युक्ता सा तदा तेन तथेत्याह नराधिपम् ।
जगाम तेन च समं साऽपि तं धरणीधरम् ।।२७
स तदायतनं गत्वा भार्यया सह पार्थिवः ।
भानोराराधनं चक्रे शुश्रूषानिरतो द्विज ।।२८
निराहारा कृशा सा च यथासौ पृथिवीपतिः ।
तेपे तपस्तथैवोग्रं शीतवातातपक्षमा ।।२९
तस्य पूजयतो भानुं तप्यतश्च तपो महत् ।
साग्रे सम्वत्सरे याते ततः प्रीतो दिवाकरः ।। 107.३०
समस्तभृत्यपौरादिपुत्राणां च कृते द्विज ।
ददौ यथाभिलषितं वरं द्विजवरोत्तम ।।३१

लब्ध्वा वरं स नृपतिः समभ्येत्यात्मनः पुरम् ।

चकार मुदितो राज्यं प्रजा धर्मेण पालयन् ।।३२

ईजे यज्ञान्स च बहून्ददौ दानान्यहर्निशम् ।

मानिन्या सहितो भोगान्बुभुजे च स धर्मवित् ।।३३

दश वर्षसहस्राणि पुत्रपौत्रादिभिः सह ।

भृत्यैः पौत्रैः प्रमुदितः सोऽभवत्स्थिरयौवनः ।।३४

तस्येति चरितं दृष्ट्वा प्रमतिर्नाम भार्गवः ।

विस्मयाकृष्टहृदयो गाथामेतामगायत ।।३५

भानुभक्तेरहो शक्तिर्यद्राजा राज्यवर्द्धनः ।

आयुषो वर्द्धने जातः स्वजनस्य तथात्मनः ।।३६

इति ते कथितं विप्र यत्पृष्टोऽहं त्वयोदितः ।

आदिदेवस्य माहात्म्यमादित्यस्य विवस्वतः ।।३७

विप्रैतदखिलं श्रुत्वा भानोर्माहात्म्यमुत्तमम् ।

पठंश्च मुच्यते पापैः सप्तरात्रकृतैर्नरः ।।३८

अरोगी धनवानाढ्यः कुले महति धीमताम् ।

जायते च महाप्राज्ञो यश्चैतद्धारयेद्बुधः ।।३९

(यजते च महायज्ञैः समाप्तवरदक्षिणः ।

श्रुत्वा चरितमेतद्धि समानं लभते फलम् ।।

मन्त्राश्च येऽत्राभिहिता भास्वतो मुनिसत्तम ।

जपः प्रत्येकमेतेषां त्रिसंध्यं पातकापहः ।।107.४०

समस्तमेतन्माहात्म्यं यत्र चायतने रवेः ।

पठ्यते तत्र भगवान्सान्निध्यं न विमुञ्चति ।।४१

तस्मादेतत्त्वया ब्रह्मन्भानोर्माहात्म्यमुत्तमम् ।

धार्यं मनसि जाप्यं च महत्पुण्यमभीप्सता ।।४२

सुवर्णशृङ्गीमतिशोभनाङ्गीं पयस्विनीं गां प्रददाति यो हि ।

शृणोति चैतत्त्र्यहमात्मवान्नरः समं तयोः पुण्यफलं द्विजाग्र्य ।।

४३

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे भानोर्माहात्म्यवर्णनं नाम

सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ।१०७ ।

108

अथाष्टाधिकशततमोऽध्यायः

वंशानुक्रमवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

एवंप्रभावो भगवाननादिनिधनो रविः ।

यस्य त्वं क्रौष्टुके भक्त्या माहात्म्यं परिपृच्छसि ।।१

परमात्मा स योगिनां युञ्जतां चेतसां लयम् ।

क्षेत्रज्ञः सांख्ययोगानां यज्ञेशो यज्विनामपि ।।२

सूर्याधिकारं वहतो विष्णोरीशस्य वेधसः ।

मनुस्तस्याभवत्पुत्रश्छिन्नसर्वार्थसंशयः ।।३

मन्वन्तराधिपो विप्र यस्य सप्तममन्तरम् ।

इक्ष्वाकुर्नाभगो रिष्टो महाबलपराक्रमः ।।४

नरिष्यन्तोऽथ नाभागः पृषध्रो धृष्ट एव च ।

एते पुत्रा मनोस्तस्य पृथग्राज्यस्य पालकाः ।।५

विख्यातकीर्त्तयः सर्वे सर्वे शस्त्रास्त्रपारगाः ।

विशिष्टतरमन्विच्छन्मनुः पुत्रं तथा पुनः ।।६

मित्रावरुणयोरिष्टिं चकार कृतिनां वरः ।

यत्र चापहुते होतुरपचारान्महामुने ।।७

इला नाम समुत्पन्ना मनोः कन्या सुमध्यमा ।

तां दृष्ट्वा कन्यकां तत्र समुत्पन्नां ततो मनुः ।।८

तुष्टाव मित्रावरुणौ वाक्यं चेदमुवाच ह ।

भवत्प्रसादात्तनयो विशिष्टो मे भवेदिति ।।९

कृते मखे समुत्पन्ना तनया मम धीमतः ।
यदि प्रसन्नौ वरदौ तदियं तनया मम ।।108.१०
प्रसादाद्भवतो पुत्रो भवत्वतिगुणान्वितः ।
तथेति चाभ्यामुक्ते देवाभ्यां सैव कन्यका ।।११
इला समभवत्सद्यः सुद्युम्न इति विश्रुतः ।
पुनश्चेश्वरकोपेन मृगयामटता वने ।।१२
स्त्रीत्वमासादितं तेन मनुपुत्रेण धीमता ।
पुरूरवसनामानं चक्रवर्तिनमूर्जितम् ।।१३
जनयामास तनयं यत्र सोमसुतो बुधः ।
जाते सुते पुनः कृत्वा सोऽश्वमेधं महाक्रतुम् ।।१४
पुरुषत्वमनुप्राप्तः सुद्युम्नः पार्थिवोऽभवत् ।
सुद्युम्नस्य त्रयः पुत्रा उत्कलो विनयो गयः ।।१५
पुरुषत्वे महावीर्या यज्विनः पृथुलौजसः ।
पुरुषत्वे तु ये जातास्तस्य राज्ञस्त्रयः सुताः ।।१६
बुभुजुस्ते महीमेतां धर्मे नियतचेतसः ।
स्त्रीभूतस्य तु यो जातस्तस्य राज्ञः पुरूरवाः ।।१७
न स लेभे महाभागं यतो बुधसुतो हि सः ।

ततो वसिष्ठवचनात्प्रतिष्ठानं पुरोत्तमम् ।।

तस्मै दत्तं स राजाभूत्तत्रातीव मनोहरे ।।१८

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वंशानुक्रमो

नामाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ।१०८ ।

109

अथ नवाधिकशततमोऽध्यायः

पृषध्रोपाख्यानवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

पृषध्राख्यो मनोः पुत्रो मृगयामगमद्वनम् ।

तत्र चंक्रममाणोऽसौ विपिने निर्जने वने ।।१

नाससाद मृगं कञ्चिद्भानुदीधितितापितः ।

क्षुत्तृट्तापपरीताङ्गः इतश्चेतश्च चंक्रमन् ।।२

स ददर्श तदा तत्र होमधेनुं मनोहराम् ।

लतान्तर्देहच्छिन्नार्धां ब्राह्मणस्याग्निहोत्रिणः ।।३

स मन्यमानो गवयमिषुणा तामताडयत् ।

पपात सापि तद्बाणविभिन्नहृदया भुवि ।।४

ततोऽग्निहोत्रिणः पुत्रो ब्रह्मचारी तपोरतिः ।

शप्तवान्स पितुर्दृष्ट्वा होमधेनुं निपातिताम् । ।५

गोपालः प्रेषितः पुत्रो बाभ्रव्यो नाम नामतः ।

कोपामर्षपराधीनचित्तवृत्तिस्ततो मुने । ।६

चुकोप विगलत्स्वेदजललोलाविलेक्षणः ।

तं क्रुद्धं प्रेक्षय स नृपः पृषध्रो मुनिदारकम् । ।७

प्रसीदेति जगौ कस्माच्छूद्रवत्कुरुषे रुषम् ।

न क्षत्रियो न वा वैश्य एवं क्रोधमुपैति वै । ।

यथा त्वं शूद्रवज्जातो विशिष्टे ब्रह्मणः कुले । ।८

मार्कण्डेय उवाच

इति निर्भत्सितस्तेन स राज्ञा मौलिनः सुतः ।

शशाप तं दुरात्मानं शूद्र एव भविष्यसि । ।९

प्रयास्यति क्षयं ब्रह्मन्यत्तेऽधीतं गुरोर्मुखात् ।

होमधेनुर्मम गुरोर्यदियं हिंसिता त्वया । । 109.१०

एवं शप्तो नृपः क्रुद्धस्तच्छापपरिपीडितः ।

प्रतिशापपरो विप्र तोयं जग्राह पाणिना । ।११

सोऽपि राज्ञो विनाशाय कोपं चक्रे द्विजोत्तमः ।

तमभ्येत्य त्वरायुक्तो वारयामास वै पिता । ।१२

वत्सालमलमत्यर्थं कोपेनातीव वैरिणा ।
ऐहिकामुष्मिकहितः शम एव द्विजन्मनाम् ।।१३
कोपस्तपो नाशयति क्रुद्धो भ्रश्यत्यथायुषः ।
क्रुद्धस्य गलते ज्ञानं क्रुद्धश्चार्थाच्च हीयते ।।१४
न धर्मः क्रोधशीलस्य नार्थं चाप्नोति रोषणः ।
नालं सुखाय कामास्ति कोपेनाविष्टचेतसाम् ।।१५
यदि राज्ञा हता धेनुरियं विज्ञानिना सता ।
युक्तमत्र दयां कर्तुमात्मनो हितबोधिना ।।१६
अथवाऽजानता धेनुरियं व्यापादिता मम ।
तत्कथं शापयोग्योऽयं दुष्टं नास्य मनो यतः ।।१७
आत्मनो हितमन्विच्छन्बाधते योऽपरं नरः ।
कर्तव्या मूढविज्ञाने दया तत्र दयालुभिः ।।१८
अज्ञानतः कृते दण्डं पातयन्ति बुधा यदि ।
बुधेभ्यस्तमहं मन्ये वरमज्ञानिनो नराः ।।१९
नाद्य शापस्त्वया देयः पार्थिवस्यास्य पुत्रक ।
स्वकर्मणैव पतिता गौरेषा दुःखमृत्युना ।। 109.२०
मार्कण्डेय उवाच

पृषध्रोऽपि मुनेः पुत्रं प्रणम्यानम्रकन्धरः ।

प्रसीदेति जगादोच्चैरज्ञानाद्घातितेति च ।।२१

मया गवयबुद्ध्या गौरवध्या घातिता मुने ।

अज्ञानाद्धोमधेनुस्ते प्रसीद त्वं च नो मुने ।।२२

ऋषिपुत्र उवाच

आजन्मनो महीपाल न मया व्याहृतं मृषा ।

क्रोधश्चाद्य महाभाग नान्यथा मे कदाचन ।।२३

तन्नाहमेनं शक्नोमि शापं कर्तुं नृपान्न्यथा ।

यस्ते समुद्यतः शापो द्वितीयः स निवर्तितः ।।२४

इत्युक्तवन्तं तं बालमादाय स पिता ततः ।

जगाम स्वाश्रमं सोऽपि पृषध्रः शूद्रतामगात् ।।२५

इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वंशानुचरिते पृषध्रोपाख्याने

नवाधिकशततमोऽध्यायः ।१०९।

110

अथ दशाधिकशततमोऽध्यायः

नाभागाख्यानवर्णनम्

मार्कण्डेय उवाच

कारुषाः क्षत्रियाः शूराः करुषस्याभवन्सुताः ।
ते तु सप्तशतं वीरास्तेभ्यश्चान्ये सहस्रशः ।।१

दिष्टपुत्रस्तु नाभागः स्थितः प्रथमयौवने ।
ददर्श वैश्यतनयामतीव सुमनोहराम् ।।२

तस्यां संदृष्टमात्रायां मदनाक्षिप्तमानसः ।
बभूव भूपतनयो निःश्वासाक्षेपतत्परः ।।३

तस्याः स गत्वा जनकं वव्रे तां वैश्यकन्यकाम् ।
ततोऽनङ्गपराधीनमनोवृत्तिं नृपात्मजम् ।।४

तं चाह स पिता तस्या राजपुत्रं कृताञ्जलिः ।
बिभ्यत्तस्य पितुर्विप्र प्रश्रयावनतं वचः ।।५

भवन्तो भूभुजो भृत्या वयं वः करदायकाः ।
कथं सम्बन्धमसमैरस्माभिरभिवाञ्छसि ।।६

राजपुत्र उवाच

साम्यं मानुषदेहस्य काममोहादिभिः कृतम् ।
तथापि काले तैरेव योज्यते मानुषं वपुः ।।७

तथैव चोपकाराय जायन्ते तस्य तान्यपि ।
अन्यानि चान्ये जीवन्ति भिन्नजातिमतां सताम् ।।८

तथान्यान्यप्ययोग्यानि योग्यतां यान्ति कालतः ।

योग्यान्ययोग्यतां यान्ति कालवश्या हि योग्यता ।।९

आप्याय्यते यच्छरीरमाहारादिभिरीप्सितैः ।

कालं ज्ञात्वा तथा भुक्तं तदेव परिशिष्यते ।।110.१०

इत्थं ममैषाभिमता तनया दीयतां त्वया ।

अन्यथा मच्छरीरस्य विपत्तिरुपलक्षयते ।।११

वैश्य उवाच

परतन्त्रा वयं त्वं च परतन्त्रो महीभुजः ।

पित्रा तेनाभ्यनुज्ञातस्त्वं गृहाण ददाम्यहम् ।।१२

राजपुत्र उवाच

प्रष्टव्या सर्वकार्येषु गुरवो गुरुवर्तिभिः ।

न त्वीदृशेष्वकार्येषु गुरूणां वाक्यगोचरः ।।१३

क्व मन्मथ कथालापो गुरूणां श्रवणं क्व च ।

विरुद्धमेतदन्यत्र प्रष्टव्या गुरवो नृभिः ।।१४

वैश्य उवाच

एवमेतत्स्मरालापस्तवायं पृच्छ मा गुरुम् ।

अहं पृच्छामि नालापो मम कामकथाश्रयः ।।१५

मार्कण्डेय उवाच

इत्युक्तः सोऽभवन्मौनी राजपुत्रः स चापि तत् ।

तत्पित्रे सर्वमाचष्ट राजपुत्रस्य यन्मतम् ।।१६

ततस्तस्य पिता विप्रानृचीकादीन्द्विजोत्तमान् ।

प्रवेश्य राजपुत्रं च यथाख्यानं न्यवेदयत् ।।१७

निवेद्य च ततः प्राह मुनीनेवं व्यवस्थिते ।

यत्कर्तव्यं तदादेष्टुमर्हन्ति द्विजसत्तमाः ।।१८

ऋषयः ऊचु

राजपुत्रानुरागस्ते यद्यस्यां वैश्यसन्ततौ ।

तदस्तु धर्म एवैष किं तु न्यायक्रमेण सः ।।१९

मूर्धाभिषिक्तनयापाणिग्राहोत्सवः पुरा ।

भवत्वनन्तरं चेयं तव भार्या भविष्यति ।।110.२०

एवं न दोषो भवति तथेमामुपभुञ्जतः ।

अन्यथाऽभ्येति ते जातिरुत्कृष्टा बालकानयात् ।।२१

मार्कण्डेय उवाच

इत्युक्तस्तदपास्यैव वचस्तेषां महात्मनाम् ।

विनिष्क्रम्य गृहीत्वा तामुद्यतासिरथाब्रवीत् ।।२२

राक्षसेन विवाहेन मया वैश्यसुता हृता ।
यस्य सामर्थ्यमत्रास्ति स एतां मोचयत्विति ।।२३
ततः स वैश्यस्तां दृष्ट्वा गृहीतां तनयां द्रुतम् ।
त्राहीति पितरं तस्य प्रययौ शरणं द्विज ।।२४
ततस्तस्य पिता क्रुद्ध आदिदेश बलं महत् ।
हन्यतां हन्यतां दुष्टो नाभागो धर्मदूषकः ।।२५
ततस्तद्युयुधे सैन्यं तेन भूभृत्सुतेन वै ।
कृतास्त्रेण तदास्त्रेण तत्प्राचुर्येण पातितम् ।।२६
स श्रुत्वा निहतं सैन्यं राजपुत्रेण भूपतिः ।
स्वयमेव ययौ योद्धुं स्वसैन्यपरिवारितः ।।२७
ततो युद्धमभूत्तस्य भूभुजः स्वसुतेन यत् ।
राजपुत्रेण शस्त्रास्त्रैस्तत्रातिशयितः पिता ।।२८
ततोऽन्तरिक्षादागत्य परिव्राट् सहसा मुनिः ।
प्रत्युवाच महीपालं विरमस्वेति संयुगात् ।।२९
त्वत्पुत्रस्य महाभाग विधर्मोऽयं महात्मनः ।
तवापि वैश्येन सह न युद्धं धर्मवन्नृप ।।110.३०
ब्राह्मण्या ब्राह्मणः पूर्वं कुर्वन्दारपरिग्रहम् ।

ब्राह्मण्यात्सर्ववर्णेषु न हानिमुपगच्छति ।।३१
तथैव क्षत्रियसुतां क्षत्रियः पूर्वमुद्वहन् ।
इतरे च ततो राजंश्च्यवते न स्वधर्मतः ।।३२
पूर्वं वैश्यस्तथा वैश्यां पश्चाच्छूद्रकुलोद्भवाम् ।
न हीयते वैश्यकुलादयं न्यायः क्रमोदितः ।।३३
ब्राह्मणः क्षत्रिया वैश्याः सवर्णापाणिसंग्रहम् ।
अकृत्वाऽन्यभवापाणेः पतन्ति नृप संग्रहात् ।।३४
यस्या यस्या हि हीनाया कुरुते पाणिसंग्रहम् ।
अकृत्वा वर्णसयोगं सोऽपि तद्वर्णभाग्भवेत् ।।३५
सोऽयं वैश्यत्वमापन्नस्तव पुत्रः सुमन्दधीः ।
नास्याधिकारो युद्धाय क्षत्रियेण त्वया सह ।।३६
वयमेतन्न जानीमः कारणं नृपनन्दन ।
यथा भविष्यतीदं च निवर्त्त रणकर्मतः ।।३७
इति श्रीमार्कण्डेयपुराणे वंशानुचरिते नाभागाख्यानं नाम
दशाधिकशततमोऽध्यायः ।११० ।

About this digital edition

This e-book comes from the online library Wikisource[1]. This multilingual digital library, built by volunteers, is committed to developing a free accessible collection of publications of every kind: novels, poems, magazines, letters...

Wikisource is constantly looking for new members. During the realization of this book, it's possible that we made some errors. You can report them at this page[4].

The following users contributed to this book:

- Puranastudy

---

1. ↑ https://wikisource.org
2. ↑ https://www.creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0
3. ↑ https://www.gnu.org/copyleft/fdl.html
4. ↑ https://wikisource.org/wiki/Wikisource:Scriptorium